

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра правоохоронної діяльності та поліціїсти

Факультет №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Сучасні доктрини інформаційного права»
вибіркових компонент освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти

081 Право (Право)

на тему : *Теоретичні засади розробки методів і засобів інформаційного забезпечення, підтримка прийняття рішень в організаційно-правовій сфері людської діяльності на основі інформаційних технологій.*

Харків 2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 року № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 року № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 року № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти
Протокол від 18 серпня 2023 року № 8

Розробники:

1. Завідувач кафедри правоохоронної діяльності та поліціїсти факультету № 6, кандидат юридичних наук, професор Панова Ірина Вікторівна.

Рецензенти:

1. Професор кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Комзюк А.Т.
2. Заступник начальника відділення поліції №3 Харківського районного управління поліції №1 ГУНП в Харківській області, д.ю.н., с.н.с. Прокопенко О.Ю.

План лекції

1. Правовий режим інформації, інформаційних ресурсів, продукції і послуг, інформаційних технологій, систем і мереж, інформаційної інфраструктури та регулювання доступу до них; право власності в інформаційній сфері.
2. Правове забезпечення функціональних напрямів інформаційної діяльності: адміністративні послуги і доступ до публічної інформації; телекомунікації, зв'язок, інформатизація; глобальні інформаційні мережі, реклама; видавнича, бібліотечна, архівна і музейна справи; державна статистика, документообіг; інформаційна діяльність в галузях освіти і науки, культури і мистецтв, в економічній, фінансовій, банківській та інших сферах.

Література

1. Конституція України.— К., 1996.
2. Закон України „Про інформацію” № 2658-ХІІ (2658-12) від 02.10.92 // ВВР, 1992, N 48, ст.651.
3. Інформаційне законодавство України: Науково-практичний коментар/ За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. - К., 2006. - 232 с.
4. Інформаційне законодавство: Збірник законодавчих актів у 6 томах. Т.1. Інформаційне законодавство України / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; Національна академія наук України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України; За заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. - К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2005. - 416 с.
5. Вертузаєв О. Інформаційне право: риси інституціонального характеру змістовного інформаційного ресурсу України // Юридична Україна. - 2006. - № 1. - С.54-62.
6. Гетманцев Д. До питання про інформаційне право як самостійну галузь права України // Підприємництво, господарство і право. - 2007. - № 3. - С.88-91.
7. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: Монографія. — Харків: Майдан, 2013. — 360 с.
8. Жуков В. Підстави для розширеного тлумачення терміна "інформація" в чинному законодавстві України // Інтелектуальна власність. - 2006. - № 9. - С.30-38.
9. Мацюк В.Я. Інформаційне суспільство - новий щабель суспільної формації // Часопис Київського університету права. - 2006. - № 2. - С.102-106.
10. Постульга В. Дещо про інформаційне право // Підприємництво, господарство і право. - 2003. - № 2. - С.53 - 54.
11. Соснін О. Передумови формування в Україні інформаційного права // Право України. - 2005. - № 11. - С.99-103.

- 12.Яременко О. Інформаційна сфера в Україні як об'єкт правового регулювання // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 1. - С.80-83.
- 13.Яременко О. Офіційна державна інформація в Україні: поняття та право на доступ // Підприємництво, господарство і право. - 2005. - № 8. - С.89-92.
- 14.Про доступ до публічної інформації : закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
- 15.Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : закон України від 16 листоп. 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
- 16.Про електронний цифровий підпис : закон України від 22 квіт. 2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
- 17.Про електронні документи та електронний документообіг : закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
- 18.Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
- 19.Про затвердження Концепції технічного захисту інформації в Україні [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 1997 р. № 1126. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1126-97-%EF>.

1. Правовий режим інформації, інформаційних ресурсів, продукції і послуг, інформаційних технологій, систем і мереж, інформаційної інфраструктури та регулювання доступу до них; право власності в інформаційній сфері.

На даний час ще не вироблено єдиного й загальноновизнаного загального визначення поняття інформації, а разом з наведеними вживаються ще сотні дефініцій, часто суперечливих і взаємовиключних один одного. Сьогодні усе більше з'являється наукових доробок, які пропонують розуміти сутність інформації як синергетичного феномена. Така тенденція бере початок, очевидно, з точки зору Генрі Кастлера, викладеної автором у книзі «Виникнення біологічної організації» (1967). На його думку, інформація — це випадковий, такий, що запам'ятовується, вибір варіанта з багатьох можливих і рівноправних². У цьому ж руслі відома сучасна російська дослідниця І. Мейлік-Гайказян стверджує, що феномен інформації — це процес, який притаманний системам будь-якої природи, що самоорганізуються³. Деякі вчені на цій підставі закликають навіть взагалі відмовитися від спроб дійти якого-небудь вирішення проблем, пов'язаних з розумінням феномена інформації. Ніхто ще не бачив, — заявляють, наприклад, представники природознавства, ані як субстанцію, ані як властивість, цю загадкову інформацію. Скрізь ми виявляємо лише взаємодію матеріальних речовин, наділених енергією й ніде не виявляємо того, що зазвичай називаємо інформацією, тому, що її не існує в природі, як не існує флюїдів, флогістону (гіпотетичної основи горючості в уявленнях хіміків XVIII ст., яка нібито наповняє всі горючі речовини й вивільняється з них при горінні), ефіру тощо.

Шеннон свого часу описував так звану систему інформаційного зв'язку, вбачаючи в ній лише людино-технічні інформаційні об'єкти, що мають місце тільки в достатньо розвиненому людському суспільстві. Проте, аналогічні процеси можна побачити і на простішому рівні взаємодії матеріальних тіл і процесів. Розглянемо, у зв'язку з цим, наприклад, відбиток лапи динозавра, залишений свого часу на м'якому ґрунті крейдового періоду, згодом затверділому. Вже в цьому, простому випадку ми можемо виділити майже всі основні складові інформаційної (відображувальної) системи й інформаційного процесу, а саме, 1) джерело відображення (воно ж і передавач, — динозавр), 2) безпосередній приймач (він же носій і хранитель) відображення (грудка ґрунту крейдового періоду) і 3) саме відображення (сам відбиток у ґрунті, сам слід і т. д.), що представляє 4) потенційному користувачу (спостерігачу, одержувачу і т. д., — суб'єкту) деякі характеристики будови лап динозавра, його ваги тощо. Деякі автори виключають з цієї схеми адресата й переконані, що схема будь-якої інформаційної взаємодії може бути представлена таким чином: «джерело інформації» — «канал зв'язку» — «приймач інформації». При цьому, майже очевидно, що тільки питанням конвенції є рішення про те, чи вважати нам (і називати) інформацією вже сам по собі цей матеріальний слід динозавра, залишений в ґрунті, безвідносно до того, чи є в природі вже істота, здатна сприйняти цей відбиток саме як відбиток лап динозавра, а не просто як

зовнішню форму грудки ґрунту, чи ж ми повинні вважати інформацією тільки такі матеріальні відображення, які вже можуть сприйматися кимсь як саме відображення. Мабуть, до появи на Землі перших живих істот ніхто не міг сприймати відображення як саме відображення, а до появи на планеті перших розумних істот ніхто не міг сприймати і так багатоманітні, тонкі й опосередковані відображення, які доступні тільки людському розуму. Але самі-то ці відображення, як ми чудово розуміємо, існували в природі і до перших живих істот, як існуватимуть і після них. Вважати ж їх інформацією чи ні — справа тільки конвенції. Можна вважати їх, наприклад, потенційною інформацією. Тому суть розбіжностей між двома даними підходами — «атрибутивним» і «функціональним» — зводиться всього лиш до того, що «атрибутивна» теорія відображення закликає прийняти першу конвенцію, а «функціональна» теорія відображення наполягає тільки на другій.

Атрибутивна конвенція зручніша для сучасної науки, оскільки вона краще узгоджується з тими широкими вживаннями терміна «інформація», які вже міцно склалися в сучасній науці. Зокрема, сьогодні вже неможливо представити науковий опис процесів біохімічного синтезу речовин в живих клітинах без звернення до терміна «інформація», яким тут позначаються складні характеристики й відносини, що існують між молекулами різних полімерів. Так, наприклад, знамениті молекули ДНК в біології сьогодні прийнято вже називати «носіями інформації». Точно слідуючи суті того, що описується біологами як функції молекул ДНК, правильніше було б називати їх «джерелами інформації», а не її «носіями». Адже, ніхто в клітках на молекули ДНК нічого не «записує», навпаки, тільки самі молекули ДНК, взаємодіючи з навколишнім їх внутріклітинним середовищем, що складається з нуклеотидів, «записують» («відпечатують») свої структурні характеристики в ній, використовуючи як носіїв інформації (відображення) молекули РНК (що так і називається у біологів — «інформаційні», «і-РНК»), які вже відіграють роль не тільки носіїв інформації (по відношенню до відображуваних ними структурних характеристик молекул ДНК), але й роль вторинного джерела інформації (по відношенню до амінокислот і сформованих з них молекул білка). Інакше кажучи, в рамках внутріклітинних процесів молекули ДНК відіграють роль тільки джерела інформації, але не її носія, а молекули РНК відіграють тут ролі як носія інформації, так і її (вторинного) джерела (але для різних молекул і хімічних процесів). Таким чином, як це видно із наведеного прикладу, без використання понять інформації в її атрибутивному розумінні сьогодні вже практично неможливий задовільний опис тих відносин, які існують в біохімічних процесах живої клітини, хоча в них і повністю відсутня реакція молекул одна на одну як на носіїв інформації — всі молекули реагують одна на одну безпосередньо, тобто чисто хімічно (фізично). Інакше кажучи, все це, наскільки ми можемо сьогодні зрозуміти, — всього лиш псевдоінформаційні процеси. Проте, без використання відповідної інформаційної термінології їх опис сьогодні вже практично неможливий. Тому дотримуватимемося наступного визначення інформації: інформація — це матеріальний слід (відображення), що залишається при взаємодії двох і більше матеріальних тіл і

процесів один в одному, потенційно здатний бути сприйнятим кимсь саме як слід тіла, що залишило його, або процесу.

Існування інформації, таким чином, в нашому розумінні, носить двоякий характер — 1) існування «саме по собі» і 2) існування «для іншого» («функціональне» визначення). З одного боку, інформація існує об'єктивно-фізично, сама по собі, і в цьому, безвідносному її статусі її можуть досліджувати всі математичні, фізичні й інженерні науки. Але, з іншого боку, вона існує також і суб'єктивно, або відносно, — «для когось», і в цьому її статусі її можуть досліджувати тільки біологічні, психологічні, філософські й соціальні науки, що мають своїм предметом життєдіяльність біологічних і соціальних суб'єктів. Таке розуміння інформації допомагає, з нашої точки зору, по-перше розмежувати компетенцію природничонаукових і соціально-політичних дисциплін в дослідженні різних сторін інформаційних систем і процесів (у тому числі й у сфері досліджень проблем інформаційного суспільства), а, по-друге, ясно зрозуміти, що технічна (природничонаукова) сторона цих систем і процесів складає підпорядковану їх частину і, що, отже, головний напрям їх дослідження лежить у сфері саме соціально-політичного, а не природничонаукового й не технічного аналізу. Отже, інформацією ми назвали реальні, матеріальні сліди, що залишаються, й породжувані всіма речами і процесами один в одному при їх матеріальній (речовинно-енергетичному) взаємодії.

Проте сама по собі ця інформація є повністю даремною й безглуздою для самих (фізичних) речей і процесів, як даремний і безглуздий, втім, і сам весь цей світ, якщо не припускати в ньому наявності хоч якого-небудь суб'єкта, або істоти, що розрізняє в цьому світі хороше і погане, тобто, — корисне й шкідливе (йому), добре і зле (з його точки зору), правильне і неправильне (у його розумінні) і т. д. Інформація без того, хто здатний сприйняти її і відгукнутися на неї саме як на інформацію, фактично не відіграє ніякої ролі в чисто фізичному світі. При такому розумінні стає ясне джерело своєрідної ілюзії, що виникає у представників «природничонаукової» концепції інформації. Інформація, — писав свого часу В. Глушков, — у найзагальнішому її розумінні представляє собою міру неоднорідності розподілу матерії й енергії у просторі й у часі, міру змін, якими супроводжуються всі протікаючі у світі процеси. Сонячне світло, складки хребта, шум водопаду і т. д., дійсно, об'єктивно несуть в собі інформацію про багато що, але тільки в тому сенсі, що вони несуть на собі сліди минулих і поточних матеріальних взаємодій їх з іншими матеріальними тілами і процесами. Проте, несуть вони її не для інших таких же речей і процесів, а тільки для особливих матеріальних утворень — суб'єктів. Без наявності ж суб'єктів, здатних сприймати ці сліди як саме сліди, вся ця інформація (або потенційна інформація, «псевдоінформація» і т. д.) в той же час, як би ще і не існує — її ніхто не здатний ані сприйняти як інформацію, ані яким би то не було чином використовувати. Ключовим поняттям у цій частині аналізованої нами проблеми є поняття використання. Якщо джерелами і носіями інформації можуть бути практично будь-які матеріальні речовини і процеси, у тому числі й чисто фізичні, то користувачами інформації може бути

тільки особлива матеріальна суть (істоти), або суб'єкти. Взагалі, використовувати що-небудь можуть тільки живі істоти, які роблять це несвідомо, і розумні істоти, які здатні вже й до свідомого використання вельми багато чого, у тому числі й інформації.

До появи на Землі найперших живих істот ніяка речовина не була, наприклад, їжею, оскільки вона ніким не використовувалося в цій її реальній якості; до появи перших очей і вух ніякі речі і процеси не були видимими і чутними, а до появи здатності реагування на певні модифікації світлових і звукових хвиль як на сліди матеріальних джерел, що їх породили, не існувало на Землі і ніякій інформації (у вузькому сенсі цього слова). Хоча, і перше, і друге, і третє, звичайно ж, разом з тим і існувало у вище роз'ясненому сенсі. Первинним і основним завданням будь-якої живої істоти в цьому світі є підтримка сприятливого для його виживання й розмноження балансу тільки речовинно-енергетичного обміну між ним і зовнішнім середовищем.

Спочатку будь-яку живу істоту в цьому світі цікавить тільки речовина й енергія, а інформація, на перших порах, їй повністю байдужа, як і всім оточуючим її чисто фізичним речовинам і процесам. Проте, в ході виникаючої в світі живих істот конкурентної боротьби за живильні речовини і енергію, перевагу врешті-решт одержують саме ті організми, які розвивають в собі здібності реагувати не тільки на безпосередні контакти з небайдужими їм речовинами і процесами зовнішнього світу, але і на кон такти з ними ж, але опосередковані контактами з біологічно нейтральними для них речовинами і процесами. Цю можливість вперше дають їм дистантні органи чуття, до яких відносяться у тварин, перш за все, органи зору і слуху, меншою мірою — органи нюху, і ще меншою — органи дотику. Органи смаку ж дозволяють живим організмам реагувати на речовину й енергію тільки в процесі безпосереднього контакту з ними (хоч й органи смаку теж якоюсь мірою є дистантними, оскільки дозволяють запобігти попаданню шкідливих речовин глибоко всередину організму). Як приклад використання дистантних рецепторів можна привести поведінку вже найпримітивніших багатоклітинних організмів — медуз, які здатні передбачати наближення шторму, завдяки уловлюванню їх слухом-дотиком змін у звукових коливаннях, що виникають від тертя води об повітря, задовго до наближення шторму. Реагуючи на ці, біологічно нейтральні для них самі по собі, коливання як на відображення біологічно небезпечного для них процесу (сильного хвилювання моря), тихохідні медузи встигають завчасно відпли сти від берегів і тим самим врятувати себе від небезпеки, що наближається. Аналогічні механізми в ще примітивнішому їх вираженні існують навіть і у найбільш ранніх одноклітинних (амеб, інфузорій і т. д.).

Таким чином, інформація, спочатку даремна для живих істот сама по собі, виявилася корисною для них як засіб, сприяючий ефективнішому добуванню корисних речовин і енергії із зовнішнього середовища і ефективнішому уникненню контактів з шкідливими і небезпечними для них речовинами і процесами. Тому, еволюція живих істот, починаючи з деякого етапу (очевидно, з появи перших, спеціалізованих саме на віддзеркаленні, нервових клітин у

примітивних кишковопорожнинних), пішла у бік переважного відбору тих видів і форм живого, які розвивали в собі все більш могутні і витончені інформаційно-відображувальні апарати (органи чуття й нервово-мозкові аналітичні системи). Найбільш розвиненим саме в цьому відношенні серед усіх живих істот на Землі і опинився врешті-решт вид *Homo Sapiens*. Дуже ясно і образно цю думку виразив уже в XVI столітті знаменитий лікар і алхімік Парацельс: ми, люди, — писав він, — відкриваємо те що приховано в надрах, завдяки знакам і зовнішнім відповідностям; і таким чином ми знаходимо всі властивості трав і все, що є в каменях. Немає нічого ані в глибині морів, ані у вишині небосхилу, чого людина не була б здатна відкрити. Немає такої гори, якою б великою вона не була, яка могла б приховати від погляду людини те, що всередині неї; воно відкриває нам свою присутність через відповідні знаки¹. Проте, людські здібності до сприйняття й використання інформації, присутньої в зовнішньому середовищі, принципово відрізняються від здатностей до такої діяльності, спостережуваних нами в нижніх «поверхах» живої природи. На відміну від тварин, людина відноситься до інформації і користується нею свідомо. Але ця принципова відмінність часто ігнорується в різних кібернетичних моделях інформаційних процесів.

Інформатизація все більше виявляє свою суть як об'єктивна закономірність розвитку суспільства. Безповоротність і невідворотність глобальної інформатизації виходить з того, що її витoki й передумови кореняться в самому суспільному бутті, в його саморозвитку й самоорганізації, ускладненні й зростанні організованості людської діяльності, в антиентропійних властивостях інформації³. Інформація разом з речовиною й енергією є основою всесвіту. Саме вона виявляється найважливішим чинником розвитку біологічних і соціотехнічних систем. Перш за все, інформація робить народи людством, цивілізацією. Під інформатизацією необхідно розуміти не тільки впровадження інформаційних технологій у різні сфери життєдіяльності суспільства. Акценти ставляться, перш за все, на розвитку та доступності використання системи соціальної інформації, удосконаленні соціально—інформаційного простору. При цьому процес інформатизації сучасного суспільства слід розглядати як складний соціально-історичний процес переходу до нової стадії цивілізації, пов'язаний не стільки з якісним оновленням техніко-технологічної бази, появою систем штучного інтелекту, експоненціальним зростанням обсягів знань і інформації, скільки із змінами в змісті й характері соціальної діяльності, змінами соціальної структури суспільства, становленням інформаційної культури, а найголовніше — із формуванням нового мислення, нового розуміння розуму. В цілому необхідно вести мову про перехід до нової інтелектуальної (інформаційної) революції.

Як зазначає В. Брижко, в умовах інформаційної революції, що відбулася у світі в останні десятиліття, однією з ключових особливостей світового соціально-економічного прогресу є зростання значущості інформації в суспільних відносинах. Широке впровадження інформаційнокомп'ютерних технологій і систем, удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, обробки, використання та поширення даних привели до стрімкого

розвитку інформаційних відносин, розбудови інформаційного суспільства та формування світового інформаційного простору. Є всі підстави погодитися з точкою зору українських дослідників О. Дольської та І. Харченка, що інформатизацію суспільства слід розуміти як соціотехнічний процес². Результатом інформатизації в перспективі повинне стати «інформаційне суспільство», де головним об'єктом управління стають не матеріальні об'єкти, а символи, ідеї, образи, інтелект, знання, тобто згідно відомій тезі світового класика інформатизації соціолога Й. Масуди, виробництво інформаційного продукту стає рушійною силою освіти і розвитку суспільства.

Як справедливо зазначає С. Антоненко, на сьогодні майже кожна з країн світу, яка свідомо використовує інформаційно-комунікаційні технології на державному рівні та прагне побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, має свою діючу динамічну відлагоджену модель єдиної державної системи правової інформації, основоположні концептуальні підходи та ідеї якої апробовані суспільством у часі та закріплені законодавством³. Розробка та побудова таких моделей зазвичай базується на результатах фундаментальних наукових досліджень, здобутках наукових шкіл, вивченні, адаптації та використанні кращих зразків світового та вітчизняного досвіду, якщо такий вже існує, але є й приклади побудови особливих моделей. Починаючи з середини ХХ століття у світі значно зростають обсяги інформації. Наростання суперечностей між обмеженими можливостями людини зі сприйняття й переробки інформації й існуючими могутніми потоками і масивами інформації, що зберігається, призвело до інформаційної кризи.

Інформаційна криза полягає в тому, що в світі накопичений величезний обсяг інформації, але суспільство не може ним скористатися повною мірою через обмеженість своїх можливостей. Інформаційна криза поставила суспільство перед необхідністю пошуку шляхів виходу з ситуації, що створилася. Застосування комп'ютерів, сучасних методів отримання, обробки, передачі, зберігання й використання інформації виявилось підставою формування нового процесу в розвитку людського суспільства — інформатизації, яка й була покликана вирішити інформаційну кризу. Інформатизація суспільства є проривом людської цивілізації в інформаційній сфері.

Важливість цього процесу була усвідомлена у всіх розвинених країнах, в яких інформатизація стає пріоритетною метою, її досягненню підкоряються основні ресурси, засоби й зусилля суспільства. З об'єкта теоретичного аналізу вчених інформатизація перетворилася на критерій оцінки могутності держави, вона стала найважливішим чинником у боротьбі тієї або іншої країни за економічну, політичну, культурну і військову перевагу, а також чинником виживання всього людства в цілому. У Законі України «Про національну програму інформатизації»¹, як і в більшості наукових праць з даної тематики термін «інформатизація» розуміється як сукупність взаємопов'язаних

організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки². При цьому, самі інформаційні ресурси визначаються в основному як документи і масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах)³. Разом з тим, як зазначає В. Белевцева, в останньому випадку законодавець не говорить про те, що інформаційні ресурси — це, перш за все, інформація, а вже потім — сукупність документів у сенсі будь-якого носія.

У документах, що зберігаються в інформаційних системах, обов'язково присутня інформація, але інформація особливого роду. Тобто та, що оброблена і зафіксована особливим чином. Відзначимо, що процес інформатизації може розвиватися як в моделі нестійкого розвитку суспільства, так і в моделі стійкого розвитку суспільства. Тільки в першому випадку цей розвиток не може бути повністю безпечним для людини, суспільства, держави, світової спільноти і біосфери і навіть може сприяти подальшому наростанню кризового стану суспільства. Мабуть, інформатизація — це процес, який як і процес інтелектуалізації (а зараз вже й віртуалізації) суспільства відтепер стане атрибутом усієї подальшої історії цивілізації. Інформатизація як закономірний процес цивілізаційного розвитку формується в моделі нестійкого розвитку суспільства (індустріальне і постіндустріальне суспільства). В модель стійкого розвитку перейдуть тільки ті достатньо стабільні тенденції інформатизації, які не суперечитимуть принципам і цілям стійкого розвитку. Таким чином, при переході до стійкого розвитку сам процес інформатизації зазнає певних трансформацій, суть яких полягає в усуненні всього того, що характерне для моделі нестійкого розвитку, що не забезпечує інформаційну і інші види безпеки. У цьому контексті актуальним є виділення таких позитивних цивілізаційних тенденцій інформатизації, які відповідають принципам стійкого розвитку і зберігаються в моделі стійкого розвитку. Нижче розглядаються саме такі тенденції інформатизації, які, на наш погляд, сприятимуть переходу суспільства на модель стійкого розвитку¹. *Зростання інформаційних потреб людини і суспільства.* В процесі інформатизації необхідно цілеспрямовано формувати і розвивати інформаційні потреби суспільства, що припускає створення таких умов, при яких у людини в процесі її життєдіяльності виникає необхідність і інтерес до підвищення свого рівня інформованості й інформаційної культури. Ці умови можуть бути як економічними, так і соціальними. Без цілеспрямованого розвитку інформаційних потреб суспільства не можна розраховувати на успіх інформатизації, оскільки в цьому випадку результати інформатизації можуть виявитися просто незатребуваними. Таким чином, інформатизація, з одного боку, сприяє найбільш ефективному задоволенню інформаційних потреб, а, з іншого — вона породжує нові інформаційні потреби. Наявність інформаційних потреб дозволяє говорити про

інформацію як про ресурс, що задовольняє ці потреби.

Відзначимо, що зростання інформаційних потреб сприяє інтелектуалізації й духовному розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому. Це особливо важливо при переході до стійкого розвитку, необхідною умовою якого є заміна екстенсивного шляху розвитку людства на інтенсивний на основі зростання його інтелектуалізації. *Перетворення інформації в ресурс, що визначає розвиток цивілізації.* В кінці XX століття вперше в розвитку людського суспільства інформація стає пріоритетним ресурсом. Успішне вирішення проблем соціально-економічного розвитку суспільства багато в чому визначається тим, наскільки ефективно використовується інформація як ресурс у всіх сферах діяльності, наскільки широко застосовуються сучасні інформаційні технології як засіб використання інформаційного ресурсу. Інформатизація дає можливість масового використання інформаційних технологій у всіх сферах діяльності людини, створення автоматизованих інформаційних систем, що ефективно підтримують функціонування економічних, організаційних і соціально-культурних структур (наукова і освітня діяльність, промислове виробництво, фінансова діяльність, охорона здоров'я, торгівля, діяльність різних органів влади і т. д.). як справедливо зазначає С. Брайчевський, сьогодні будь-яка послідовність символів (і не тільки символів) підлягає накопиченню, обміну та машинній обробці, що є головними характеристиками інформації з точки зору сучасних інформаційних технологій. Таким чином, в певних умовах інформаційні процеси можуть мати значно більш формальний характер, аніж прийнято вважати. Це може породжувати багато специфічних ефектів¹, надавати соціокультурним процесам нових характерних рис, зокрема перетворення інформації у визначальний цивілізаційний ресурс. Сучасні інформаційні технології дають можливість створювати моделі, що дозволяють прогнозувати наслідки безрозсудної діяльності людини (наприклад, модель глобальної термоядерної катастрофи, яка була розроблена вченими США і СРСР К. Саганом і Н. Моїсєєвим). Результати цих прогнозів є могутнім стимулом для екологізації суспільної свідомості і швидкого переходу на шлях стійкого розвитку. Можливості створення моделей і прогнозування майбутнього за допомогою сучасних інформаційних технологій мають принципове значення для стійкого розвитку цивілізації як цілеспрямованого розвитку. Обробка й застосування інформаційного ресурсу за допомогою сучасних інформаційних технологій сприяє підвищенню ефективності використання і економії трудових, речовинно-енергетичних, фінансових ресурсів. В цілому відбувається фундаментальна зміна структури ресурсів, необхідних для життєдіяльності суспільства, і на передній план висуваються саме інформаційні ресурси. Широке використання інформаційного ресурсу дозволяє направити економічний розвиток по інтенсивному шляху. Інтенсивний шлях розвитку разом з розвитком високопродуктивних наукоємних технологій і виробництв, впровадженням на цій основі якісно нових механізмів виробничого процесу повинен бути в максимальному ступені природоохоронним, орієнтованим на мало- і безвідходні технології, економію речовинно-енергетичних ресурсів, що

особливо важливо для становлення ноосферного інтелекту людства як атрибуту стійкого розвитку. *Становлення інфосфери.* В даний час все частіше рівень розвитку того або іншого суспільства оцінюється за рівнем розвитку його інформаційної сфери. Разом з техносферою створюється інфосфера як планетарна інфраструктура, об'єднуюча інтелектуальні комп'ютерні системи і глобальні телекомунікаційні мережі. На основі створеної інфосфери суспільство опановує процеси виробництва і розумного використання інформації, долає інформаційну кризу і якнайповніше реалізує право доступу кожної людини до інформації. Для поглибленого комплексного аналізу інформаційної сфери українські фахівці І. Арістова та В. Чернадчук пропонують ввести у науковий обіг поняття «інтегративна інформаційна сфера», яка за інформаційним критерієм (тобто за циркуляцією інформації) об'єднує усі сфери суспільного життя, у тому числі й інформаційну. Що стосується інформаційної сфери суспільного життя, то пропонується розглядати її як сферу, в якій здійснюється суто інформаційна діяльність (збирання, виробництво, зберігання, використання, розповсюдження інформації) та відповідна діяльність, що забезпечує інформаційну діяльність¹. У майбутньому інфосфера дозволить здійснити безперервний моніторинг стану навколишнього середовища з метою збору інформації для запобігання негативним впливам людини на природу і вживання дієвих заходів для захисту людини від природних явищ, що завдають збитку її здоров'ю, матеріальному і соціальному стану. Відзначимо, що створення такого моніторингу матиме велике значення для стійкого екологічнобезпечного розвитку цивілізації, оскільки забезпечить цей розвиток необхідною інформацією про біосферу в цілому і про реакції біосфери на дії людини. Адже неповнота інформації про стан біосфери, незнання того, що може відбутися в майбутньому, є причиною більшості техногенних аварій і катастроф. Отже, одним із способів запобігання екологічним катастрофам є підвищення обсягів екоінформації та її оперативне використання.

Сьогодні за допомогою інфосфери не просто охоплюється вся цивілізація, але й формується свій, багато в чому ще замкнутий світ. Серед творців і користувачів інфосфери вже затверджується інший спосіб мислення, нова етика і культура розуміння; комп'ютер, інформаційна техніка і технології відкривають і нові виміри свідомості. Таким чином, йдеться не просто про нову технологічну епоху в розвитку людства, що змінює еру енергетичних технологій, які послідовно нарощують свою потужність. По суті, можна зробити висновок про те, що інфосфера є третьою природою, що піднімається над першою природою як такою і штучною природою, створеною людиною. Більше того, інфосфера сполучає природне і штучне середовища, утворюючи новий інтелектуальний простір.

На початку XXI століття забезпечення будь-яких видів безпеки, і інформаційної зокрема, можливо тільки через перехід до стійкого розвитку всього людства. В умовах нестійкого стихійного розвитку цивілізації інформаційна безпека не може бути забезпечена у принципі². *Формування глобального банку знань і інтегрального інтелекту людства.* Розвиток інформаційних технологій

приводить до появи глобальних інформаційних мереж (таких як мережа Інтернет).

Глобальні інформаційні мережі, роблячи інформацію загальнодоступною, формують нові типи людського спілкування, багато в чому трансформують колишні цінності і пропонують нові, такі як відкритість суспільства й людини, пріоритетний розвиток пізнавальної здатності людей, їх духовності.

На основі глобальних комп'ютерних мереж формується розподілений банк знань. Основу цього банку знань складає фундаментальна науково-технічна інформація, що відображає закони розвитку природи і суспільства. Це та інформація, яка всеосяжно описує наукову картину світу. Наукова картина світу є певною системою знань, яка при відчуженні від конкретної спільноти втрачає свій операційний характер. Тому, щоб картина світу могла виступати як описова структура наочної реальності, вона сама повинна бути описана. Як такий інформаційний опис наукової картини світу (інформаційної моделі світу) і слугуватиме вказаний банк знань. На нашу думку, формування такої інформаційної моделі світу стане одним з найважливіших результатів інформатизації, який позитивно позначиться на вирішенні багатьох глобальних проблем цивілізації. Створення банку знань, для користування яким буде досить наявності персонального комп'ютера, відкриє широкі можливості багатократного і швидкого використання знань, накопичених усім людством. Завдяки процесу інформатизації знання стають загальнолюдським надбанням. Підкреслимо, що знання — єдина форма колективної власності, яка тільки примножується від використання. Відповідно, використання банку знань приводить тільки до його подальшого поповнення й розвитку. У принциповій невичерпності розподіленого банку знань і полягає особливість цього типу власності. Зростання й накопичення знань є визначальним чинником розвитку людства, спрямований стійкий розвиток у принципі неможливо здійснити без інформаційного забезпечення. Обсяг інформації, необхідний для переходу до стійкого розвитку, на багато порядків вище, аніж при стихійному розвитку суспільства. Але справа не тільки в кількості інформації, але і в її якості. Важливо забезпечити перехід до стійкого розвитку необхідною по кількості й якості інформацією. Роль такого інформаційного забезпечення і відіграватиме розподілений банк знань, створений на основі сучасних інформаційних технологій. На певній стадії розвитку інформатизації відбувається формування глобальної інформаційної системи, розвиток якої приведе до інформаційного об'єднання людства в єдиний соціум. Відзначимо, що це може мати вирішального значення для глобалізації процесу переходу цивілізації на шлях стійкого розвитку. Єдиний людський соціум буде з необхідністю володіти інтелектом, але це буде вже емерджентно новий — інтегральний інтелект, який не може бути зведений до простої суми окремих інтелектів, його складових, цей інтелект володітиме принципово новою системною якістю. Інтегральний інтелект — це система, об'єднуюча людей інформаційними зв'язками, завдяки якій їм стають доступні загальні знання, загальне розуміння ситуації. В результаті неминуче виникає єдине бачення того, що відбувається як основа для загальних вирішень і дій. Інтегральний інтелект об'єктивно стане якимсь

інструментом, що управляє діями людей. Інформаційною підтримкою такого управління служитиме банк знань, заснований на сучасних інформаційних технологіях. Будучи озброєним усіма технічними нововведеннями інформаційних технологій, інтегральний інтелект придбає справді дивовижну могутність.

Використовувані в суспільстві ресурси завжди мали величезне значення для його розвитку і життєдіяльності. Особливість сучасного етапу розвитку суспільства — перетворення його в інформаційне суспільство. В рамках інформаційного суспільства, як зазначалося вище, зростає роль інформаційних ресурсів суспільства. Зростання значущості інформаційних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільства викликане зростанням інформаційних потреб людей в результаті ускладнення суспільного життя і наростання в ньому ентропійних процесів³. Інформаційна потреба виступає головною рушійною силою інформаційної діяльності. Інформаційна потреба займає особливе місце в системі суспільних потреб і в системі соціальної діяльності взагалі. Будучи за своєю природою елементом духовних потреб, інформаційна потреба в той же час є невід'ємним компонентом будь-якого виду діяльності. Реалізація всіх інших потреб — матеріальних і духовних — припускає як неодмінну умову задоволення потреби в інформації, бо і матеріальні, і духовні потреби можуть бути задоволені лише за участю суб'єктів в інформаційній взаємодії. Крім того, всі інші потреби можуть бути реалізованими, тільки ставши фактом свідомості, тільки прийнявши форму інформації, тобто перетворившись на предмет інформаційної потреби.